

BİZANS DEVRİ KÜTÜPHANELERİ

— II —

İbrahim MUTLU

Rağıp Paşa Kütüphanesi Müdürü

IV — Şehir veya Halk Kütüphaneleri :

Eu bölümdeki kütüphaneler hakkında L. Brehier (aynı eser s. 47 — 480) de hulâsatan şunları söylemektedir: «Garplıların (yani Haçlıların) İstanbul'u işgalleri Halk okullarının dağıtılmasını intaç etti: Fak Nicée'de (İznik) merkezlerini kuran İmparatorların ilk düşüncesi onları yeniden teşkilâtlandırmak oldu. Bunlardan Jean Vatatzes (1222 - 1254) hâkimiyeti altındaki bütün illerde halk kütüphaneleri kurup Bizans'ın edebî zenginliklerinden bir kısmını kurtardı. Theodora II. taht çıkınca şehir kütüphanelerini yeni kitaplarla zenginleştirdi.»

Eu hususta merhum A. Adivar da (aynı yazı s. 35), hulâsat şunları söylemektedirler : «Theodoros I zamanında İznik'de, Bursa'da İzmir'de şehir mektepleri tesis olunduğu gibi, bâzı şehirlerde de kütüphaneler açılmıştı».

«İstanbul'u tekrar zabteden Bizans İmparatorluğu, bu şehrin mi şöhretini de lade etmek maksadı ile İznik'de yetişmiş olduğu söylediğimiz Akropolites'i iş başına çağırılmış ve İmparator Michael Paleologos, VIII, kitap ve kütüphanelere ehemmiyet vermiş, topladığı kitapları muhtelif şehirlerin kütüphanelerine dağıtarak, istiyen ulen ya kitapları fare usulüne koymuştur (s. 36).»

Naklettığımız bu bilgilerden anladığımıza göre Bizans'ta, gen İstanbul'da, gerek sair şehirlerinde Halk veya Şehir Kütüphanesi adı verilen kütüphaneler de mevcuttu. Fakat Haçlı Seferleri sıras

da bunlar harap olmuştur. İmparatorlar, Haçlı Seferleri sırasında İznik'ten, onlardan İstanbul'u geri aldıktan sonra da yine İstanbul'dan yeniden bunları tesis ve kitap bakımından takviyeye çalışmışlardır.

V — Hususi Kütüphaneler :

Bizanslıların, evlerinde de, büyük küçük kütüphaneler bulunurdu. Bunlardan bazıları birer dolap, bazıları ise daha büyük ve müteaddit dolaplı kütüphanelerdi. Bu hususta L. Brehier (aynı eser, s. 36), hulasatan şunları söylemektedir: «Bizans devrinde, evlerdeki iki kanatlı apısı bulunan ve içe isli üzerlerine düz olarak dizilen kitapları taşıyan aflarla mücehhez, müteharrik dolapları sadece kütüphane olarak kullanıldıkları muhtemeldir.»

Bu hususta, yukarıdaki bilgiden başka da bâzı kayıtlar mevcuttur. Bu cümleden olarak, tarihlerin kendisinden Sarhoş Mişel, diye bahsettiği Michael III (842 — 867) zamanında patriklik mevkiine gelen Photin'in evindeki zengin kütüphaneyi gösterebiliriz. Bu hususta mehum A. Adivai'nin yukarıda sözü geçen yazılarında şu bilgi bulunmaktadır : «Photios'u Bizans ilim tarihinde meşhur kılan bir husiyet de «Binlerce kitap» (-Myriabiblion) denilen muazzam bibliyoglyya eseridir. Bu zatın çok zengin kütüphanesi dostlarının emrine âde bulunmakta ve orada eserler okunup münakaşa yapılmakta idi. e bu münakaşaları bir mecmuaya kaydetmek suretiyle o eser meydana gelmiştir. »

VI — Manastır ve Kilise Kütüphaneleri :

Yukarıda sözü geçen Manastır ve Patrikhane Okulları Kütüphanelerinden ayrı olarak bir de Manastır ve Kilise Kütüphaneleri vardı. Bunlarda, o kilise veya manastır müntesibi rahip ve benzerleri istifadesi için meslek kitapları bulunurdu. Bunlara, zaman zaman ansıllar hatta İmparatorlar kitap istinsah ettirerek gönderiyor, muhalarını çoğaltıyorlardı. Meselâ, İmparator Konstantin'in istinsah ederek elli kiliseye gönderdiği İnciller gibi (Bkz. L. Brehier, s. 321). e aynı eserin 502 nci sahifesinde hulasatan şunlar kayıtlıdır: «Manastır ve kilise kütüphaneleri — katalogları, iare kitapları hakkında kadar gelebilmiş olan detaylardan anladığımıza göre papazların i meşguliyetlerine ışık serpebiliyordu... Katalogları bulunan manastır kütüphaneleri azizler, din adamları hakkında yazılan metinler, ilahî eserler bulunduruyordu. Jean De Patmos kütüphanesinin 330 eserinin (267 sı parşömen. 63 ü pamuklu kâğıt üzerine yazılı) 124 adedi

din kitabı (12 si İncil), 13 ü vasiyetnâme, 116 sı azizlerin hayatına altı. Dine ait olmayan kitaplar, gramer, tıp ve lûgatlardı. «Bu muhtevalı. Manastır Okulları Kütüphanelerinin muhtevalarına da tetabuk etmektedir. Çünkü, bu kütüphaneler, gerçekte—Yüksek Okullar Kütüphaneleri Bölümünde sözü geçen Manastır Okulları Kütüphaneleri de dahil —Manastırların kütüphaneleridir. Fakat her manastırın bir okulu olmamıştır. Ancak okulu bulunan manastırlar, kütüphanelerini kendilerine bağlı olan okulun da istifadesine açmışlardır ki, bundan önceki bölümde yazılı kütüphaneler bunlara misal olarak nakledilmişlerdir.

Bu kütüphanelerden, müntesipleri tarafından ihmal görmemiş olanları, zamanımıza kadar— bir farkla—gelebilmişlerdir. Bu fark da kütüphanelerin lehine olan bir farktır. Nitekim bugün her kilise veya manastırda bir kütüphane mevcuttur ve bu kütüphanelerin kitap mevcudu da, yukarıda görüldüğü gibi 330 değil, bir kaç bin adettir. Meselâ bunlardan Aya Triada Manastırı (Ümit Tepesi No. 3, Heybeliada — İstanbul) kütüphanesi Onuncu yüzyıldan beri mevcut olup, 20.000 cilt kitabı muhtevindir. Bu muhtevanın yalnız 500 ü Türkçe olup, 19.500 ü Türkçeden gayri dillerle olan kitaplardır... Şunu da ilâv edelim ki, İstanbul — Rum Patrikhanesinin kütüphanesi de, fetihten sonra, yani XVII. Yüzyılda kurulmuş olup 15.800 cilt eseri muhtevardır. Bu muhtevanın da sadece 1200 ü Türkçe olup, geride kalan 13.800 cildi ise diğer dillerle olan kitaplardır.

Bizans Devri Kitap ve Kütüphanelerin Hususiyetleri

Bizanslılar kitaplarını papirus, parşömen ve deri gibi maddelerden vücuda getirilen yapraklar üzerine yazdıkları gibi, pamuk, yün ketenden mâmul kâğıtlar üzerine de yazarlardı. Papirus, Mısır'dan hal ediliyordu. Mısır'ın VII. yüzyılda Arapların eline geçmesi Papirusun teminini güçleştirmiş ise de ticaretini durduramamıştır. Nitekim, günkü bilgilerimize göre, papirus üzerine VI. yüzyılda yazılan eser mevcuttur ki, buna halen Paris Millî Kütüphanesiyle Venedik Kütüphaneleri arasında taksim edilen meşhur Saint Augustin yazmaları koleksiyonunu misal olarak gösterebiliriz (19).

Parşömen de Asya menşelidir. Bergama kelimesine pek benzer için menşe'ini Bergama olarak gösterenler de mevcuttur. Parşömen bugünkü bilgilerimize göre XIV—XV. yüzyıllara kadar kullanılmıştır. Buna misal olarak III. Ahmet Kütüphanesinde, Gayri İslâmî Eser

Kısımın 49 numarasında muhafaza edilen yazmayı gösterebiliriz ki, bu eser, kütüphanede mevcut fihrist ve defterlere göre XIV—XV. yüzyıllarda yazılmıştır.

Keten, yün ve pamuktan mamul kâğıtlar ise (L. Brehier'e göre) Araplar vasıtasıyla Çin'den temin edilirdi. Müslüman Şark ise bu çeşit kâğıtları Avrupa'dan iki yüzyıl önce kullanmağa başlamıştı. Gerek bu kâğıtlar, gerek deriden imal edilen tabakalar üzerine yazılan Bizans devri eserlere bugün, muhtelif Avrupa kütüphanelerinde bol bol raslamak mümkün olduğu gibi III. Ahmet Kütüphanesindeki koleksiyonda da görmek mümkündür.

Bizanslılar kitaplarını iki şekilde vücuda getirirlerdi. Bunlardan birinci şekil Tomar şekli olup, ikinci şekil ise bildiğimiz cilt tarzıdır. Tomar şekli kitaplar, 1,5—2 cm. kutrundan başlayıp bazen bunu biraz daha geçen kuturlardaki çubuklar üzerine sarılan muhtelif metre uzunluğunda eserlerdir. Meselâ III. Ahmet Kütüphanesinin Gayri İslâmi Eserler kısmının 51 numarasında kayıtlı olan eser bir tomar şeklinde olup Basileios isminde biri tarafından XIII—XIV. yüzyıllarda parşömen üzerine yazılmıştır. Dinî âyin nizamına dair olan bu tomar 25,5 cm. eninde 630 cm. boyundadır. Bu tomarların başları, çok kere, tomarı bir veya iki kere saracak kadar bir deri tabakayı muhtevirdir. Bu deri kısmın baş tarafı zarf kapağı şeklinde üç köşe olup bunun baş ucunda da bir bez veya deri şeridi mevcuttur. Sağ elle açılıp, okunan kısmı sol elle yine tomar haline getirilen bu eserler, okunup bittikten sonra yine eskisi gibi tomar haline getirilir ve deri kısmı üstte, kitabın kabı durumuna getirildikten sonra bez veya deri şerit ile bağlanarak raflara yatık olarak muhafaza edilirdi.

Cilt şekli eserler ise bazen çok büyük, bazen de çok küçük fornalardan müteşekkil olarak vücuda getiriliyorlardı. Sahifeleri son derece büyük bir itina ve maharetle, renkli resim ve şekillerle süslerler, eri ve kumaşla örtülü — çok kere tahta — ciltleri ise fildişi ve mücevherlerle kaplar, tezyin ederlerdi.

İstinsah işine de büyük bir önem verirlerdi. XIII. yüzyıla kadar u işlerle meşgul olan, bu işleri meslek halinde gören atelye sahipleri mevcut olduğu gibi (20), bu işlerle bizzat meşgul olan ve «Hattat» lakabını alan İkinci Teodos (482) gibi İmparatorlar da mevcuttu (21). Üstün bunlara misal olarak Paris Millî Kütüphanesi'nin «Psautier» 1.

Vatikan'ın «Menologe basilien» i, Venedik'te «Marcienne» in «Psautier» i gibi İmparatorlar tarafından boyanan el yazılarını (22) ve halen Brit. Mus. de Bizans Yazmaları Bölümünün 19352 numarasında kayıtlı bulunan yazma ile (23), Madrid'te bulunan «Skylitzes» yazmasını gösterebiliriz (24).

Bizanslılarda kütüphanelerde kitap lâre usulünün mevcut olduğunu yukarıda görmüştük. Katalog çalışmaları da mevcut olup bu kataloglardan bazılarının bu gün neşredilmiş bulunduğunu da naklettikten sonra, netice olarak şunu söyleyebiliriz : Bizans devri kitap ve kütüphaneler, Dukas'ın şairane tahayyülünün mahsulü olan tarihindeki «İstanbul Ağrıtı» ve fetihten üç gün sonrasına dair olan harb ganâmi arasında nakledilen kitaplar hikâyesi, tabiatıyla tarihî bir gerçeğin değil, indî ve tamamen buluş derecesinde bir mübalâğanın şaheser birer örneğinden başka bir şey değildir. Çünkü, Bizans devri kitap ve kütüphaneler, yukarıda görüldüğü gibi, bizzat Bizanslı, Yunanlı ve Garplı yazarların bıraktıkları vesikalara göre Fetih'ten senelerce önce ya yakılmış, yıkılmış tahrip olunmuş, veyahut da muhtelif vesile ve vasıtalarla Garba taşınmış kaçırılmıştır. Şunu da ilâve edelim ki, taşınan veya kaçırılan bu eserler Bizans devri yazmalarının en değerli, her bakımdan örnek eserlerini teşkil etmektedir. Buna, bugün Avrupa kütüphanelerinde yer almış bulunan zengin Bizans yazmaları koleksiyonlarındaki, gerek zarf gerek mazruf bakımından örnek olarak gösterilebilecek yazmalarla III. Ahmet Kütüphanesinde bulunan Gayri İslâmî Eserler Kısmında itina ile muhafaza edilen Bizans devri yazmaları inkâr kabul etmez kuvvetli birer delildir. Yâni, Avrupa kütüphanelerinde bulunanlar gerek cilt, gerek yazı, tezhib ve diğer bakımlardan birer örnek, birer kıymet iken, III. Ahmet Kütüphanesinde olanlar, onlara nispetle, birer sönük metrukâtır. Buna rağmen atılmamış, yakılmamış, hattâ itina ile muhafazasından başka fihristleri tanzim, Adolf Deismann gibi mütehassısları resmen dâvet edilerek katalogları ilim dünyası ve insanlık için neşredilmiştir.

S O N

-
- (19) L. Brehier'in yukarıda adı geçen eseri s. 320
 (20) Aynı eser, s. 319 - 324
 (21) Ch. Diehl'in yukarıda adı geçen eseri, s. 16
 (22) Aynı eser, s. 104
 (23) Aynı eser, s. 153
 (24) A. Adıvar: Bizans'ta Yüksek Mektepler, s. 28